

een fonds te stichten bestemd voor adellijke — dat natuurlijk wel — studenten die priester wilden worden.

Het artikel van Van der Eycken is buitengewoon nuttig als naslagwerk. De archieven waaruit hij zijn gegevens haalde bevinden zich thans in Wenen, Düsseldorf, Hasselt, 's-Hertogenbosch, Luik en Maastricht. De lijst maakt op mij een zeer gedegen indruk. Het artikel van Amold stelde mij enigszins teleur. Veel meer waardering heb ik daarentegen voor de studie van Jozef Mertens. De figuur van Edmond Godfried komt goed uit de verf als die van een ambitieuze man die doordrenkt was van standsbesef en contra-reformatorische vroomheid. Jammer genoeg legde Mertens niet de relatie tussen het streven van Edmond en het de laatste jaren goed bestudeerde staatsvormingsproces, terwijl met name de eerste paragrafen erg te lijden hebben onder een overvloed van genealogische gegevens. De auteur had hier kunnen volstaan met het milieu van Edmond te situeren. Een door de schrijver nauwelijks onderzochte verklaring voor de mislukking van Edmonds plannen zou ook wel eens gelegen kunnen zijn in de na 1650 verslechterende economische positie van de balije. De agrarische depressie en de frequente oorlogen moeten hebben geleid tot een daling van de vooral uit renten en pachten bestaande inkomsten van de orde.

A. C. M. Kappelhof

G. F. van der Ree-Scholten, e. a., ed., *Deugd boven geweld. Een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995* (Hilversum: Verloren, 1995, 690 blz., ISBN 90 6550 5040).

Ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de stad Haarlem besloten de Historische werkgroep Haarlem en het gemeente-archief tot uitgave van een nieuw boek over de geschiedenis van Haarlem. De titel *Deugdboven geweld* is ontleend aan de lijfspreuk van de stad 'Vicit Vim Virtus'. De spreuk poogt al een beeld op te roepen van nijvere, kunstzinnige burgers; zo legt ook het boek de nadruk op sociaal-culturele aspecten van de stad.

De 750 jaar zijn in vier periodes verdeeld; 1245-1580(17-138), 1580-1770(141-310), 1770-1880 (313-454) en 1880-1995 (458-616). Spijtig genoeg is deze verdeling niet in de inhoudsopgave terug te vinden, maar wel in het voorwoord en in de rechter sprekende hoofdregels. Elk tijdvak is in zes aandachtsgebieden opgesplitst, te weten politiek, sociaal-economische verhoudingen, godsdienst, onderwijs en wetenschap, letterkunde en muziek en beeldende kunsten en nijverheid. Hoewel hierdoor terugkerende thema's en titels onvermijdelijk zijn, had een grotere variatie in woordkeus geen kwaad gekund (tot drie keer toe bijvoorbeeld heet een hoofdstuk *Letterkunde en muziek*). Dat er met een schrijverscollectief van 48 personen niet valt te ontkomen aan (een beperkt gebleven) inconsistentie is begrijpelijk; slechts een paar keer worden gegevens dubbel gepresenteerd en is er in de opmaak geen overeenstemming. Met een duidelijke samenvatting aan het begin van elk hoofdstuk is dat ook niet zo nodig, maar jammer is het wel dat er aan het eind van een hoofdstuk soms wel en dan weer geen conclusie wordt gegeven. Aan het eind van elk deel was een conclusie zeer zeker op zijn plaats geweest.

Na deze aanmerkingen over de indeling van dit bijzonder lijvige en prachtig vormgegeven boek moet worden opgemerkt, dat het een met gegevens volgeladen, boeiend boek betreft. Het is voor historici, maar juist ook voor leken, toegankelijk, onderhoudend en prettig te lezen. De grote lijnen blijven, ondanks de grote hoeveelheden details en anekdotes, prima te volgen. Hoewel Haarlem door de eeuwen heen geen trendsetter is gebleken (getuige de herhaalde ontmanteling van de Coster-legende in de verschillende hoofdstukken over de boekdrukkunst),

heeft het wel steeds een voorname plaats ingenomen in de rij van Hollandse, cultuurdragende steden, met als absolute hoogtepunt de zestiende en zeventiende eeuw. De onderliggende toon van het hele boek is deze verworvenheden te benadrukken; op bladzijde 46 (dertiende eeuw) gaat het zelfs over 'de toen al zelfbewuste bevolking, die aan de boorden van het Spaarne woonde'. Hedendaagse Haarlemse schrijvers wordt het soms openlijk verweten wel erg cynisch en negatief over deze prachtige stad te zijn. Een opmerking over Louis Ferron: 'Kennelijk verschaft het centrum hem zoveel vermaak dat hij daar al decennia woont, anderzijds kan de stad in zijn romans niet veel goed doen' (569).

Deze onschuldige vorm van bovenmatig enthousiasme wordt geheel vergoed door de mooie verhalen over Haarlemmers die een opmerkelijke plaats in de stad innamen, over de verschillende sociale klassen, over politieke verhoudingen, die niet zelden met religie verweven waren, en culturele ontwikkelingen. Hoewel Haarlem in veel van deze ontwikkelingen natuurlijk niet uniek was — over veel Hollandse steden is een soortgelijke geschiedenis te schrijven — wordt nauwkeurig de hand gehouden aan hoofdzakelijk Haarlemse thema's, politici, geestelijken en kunstenaars, zonder het groter (inter-)nationale kader uit het oog te verliezen.

Zoals al gezegd wordt veel aandacht besteed aan de boekdrukkunst (van Coster tot Johan Enschedé), maar bijvoorbeeld ook aan schilderkunst (uiteraard Frans Hals, maar ook Anton Mauve), wetenschap (de poging tot oprichting van een universiteit in de zestiende eeuw en een TU in de twintigste, maar ook successen als Nobelprijswinnaar Hendrik Antoon Lorentz), textielnijverheid (fabrikant Teyler), de aanleg van de eerste trekvaart en later de eerste spoorlijn van Nederland, van de oorsprong van de St. Bavo-verering, de vierjarige religievrede (zestiende eeuw) tot de jodenvervolging in de tweede wereldoorlog. Deze oorlog blijft in verhouding tot andere tijdvakken en zeker gezien zijn zwaarte onderbelicht. Vooral in de hoofdstukken over de politieke en sociaal-economische ontwikkelingen komt de oorlog er bekaaid af. Misschien is dit aan de hand van de titel *Deugd boven geweld* te verklaren, wellicht is daarom ook geen spoor terug te vinden van de Ripperda-kazerne, die van Haarlem eeuwenlang een garnizoenstad maakte.

Naast noten en een literatuurlijst is er een nuttige, overzichtelijk gerangschikte, beredeneerde bibliografie toegevoegd. Het boek wordt met een persoonsnamenregister afgesloten. Grote afwezigheid is een index naar onderwerp. Gezien de vele onderwerpen die in het boek behandeld worden, had deze lijst waarschijnlijk of onvolledig moeten blijven of had deze het boek onhandelbaar groot gemaakt.

Lianne Damen

H. A. J. Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de Bank van Lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke kredietbank 1260-1940* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993, Amsterdamse historische reeks. Grote serie XIX; Hilversum: Verloren, 1993, 329 blz., ISBN 90 6550 390 0).

Maassen heeft na jarenlange studie een indrukwekkende dissertatie afgeleverd over een verschijnsel waar de gemiddelde burger zijn neus voor ophaalde. Kredietnemen was tot in onze eeuw niet altijd een teken van betrouwbaarheid, en zeker niet als dat gebeurde bij een bank van lening of, erger nog, pandjeshuis.

Het is de verdienste van Maassen dat hij, op basis van schitterend archiefspeurwerk, zo ongeveer alles wat over de lommerd in Nederland te vinden is op aangename en heldere wijze